

УДК [929Ротач+930.25](477.53)

Т. П. ПУСТОВІТ*

**ПИСЬМЕННИК, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ
І ВЕЛИКИЙ ПАТРІОТ УКРАЇНИ
(до 90-річчя від дня народження Петра Ротача)**

Висвітлено життєвий шлях та творчий доробок П. П. Ротача, показано зв'язки літературознавця з Державним архівом Полтавської області. Уперше публікується автобіографія відомого дослідника.

Ключові слова: Полтавщина; літературознавство; державний архів; остарбайтер; “Архіви України”; репресії; Петро Петрович Ротач.

Петро Петрович Ротач (1925–2007) – відомий громадськості першовсім як письменник та літературознавець. Проте діапазон його зацікавлень є настільки широким, що він вважається за свого у колах істориків, краєзнавців, музеєзнавців, архівістів та ін. Словом – справжній інтелектуал та енциклопедист. Тож пересвідчувати когось у знаковості цієї постаті на духовній ниві України просто немає потреби: сьогодні це ім'я знає уся материкова Україна та діаспора.

Упродовж життя він друкувався у багатьох поважних наукових журналах, у тому числі фахових – “Українському історичному журналі”, “Архівах України”, “Пам'ятках України”, вже у період незалежності України – “Київській старовині”, “Народній творчості та етнографії”, “Слово і Час”, “Кур'єрові Кривбасу” та ін.

Чи не вперше у радянських наукових часописах він підняв із небуття гроно імен полтавських істориків І. Ф. Павловського, Л. В. Падалку, П. І. Бодяньського, В. О. Щепотьєва та багатьох інших. Упродовж 1965–1971 рр. ще молодий тоді літературознавець опублікував у журналі “Архіви України” матеріали до біобібліографічного словника “Літературна Полтавщина”, де увів до наукового обігу біографії 577 письменників та літераторів, у тому числі репресованих. Тож за об'єктивність у наукових дослідках та свою чітку громадянську позицію Петро Ротач у роки застою надовго потрапив у немилість до тоталітарної системи – аж до шельмування у пресі і заборони друку в місцевих виданнях.

Та, попри постійний моральний тиск влади та приниження, письменник не зламався, він продовжував наполегливо працювати навіть без надії побачити свої праці друком. Головним об'єктом його численних літературознавчих зацікавлень став Тарас Шевченко. Тож завдяки

* *Пустовіт Тарас Павлович* – заступник директора-начальник відділу інформації та використання Державного архіву Полтавської області, заслужений працівник культури України.

Ротачеві сьогодні маємо унікальну двотомну працю “Полтавська Шевченкіана”, у якій – сотні піднятих з небуття імен. Над цією темою він працював постійно і, можна сказати, фанатично. Навіть тоді, коли тяжко хворів, намагався ознайомитися з останніми науковими доробками.

Петро Петрович Ротач був великим другом полтавських архівістів. Із середини 1980-х він у числі постійних учасників майже усіх архівних зібрань: наукових конференцій, презентацій видань, пошанування пам'яті фундаторів архівної справи тощо. Він чудово розумів усю складність і, відповідно, важливість архівної роботи, знав майже усіх архівних працівників. У перебудовчий період став ініціатором створення у Державному архіві Полтавської області свого особового фонду (ф. 9092), який нині нараховує 1469 справ за 1838–2007 рр. У фонді, зокрема, відклалися документи творчої діяльності Петра та Алли Ротачів, документи, які були зібрані літературознавцем під час багаторічної роботи над словниками “Літературна Полтавщина”, “Шевченкіана”: бібліографічні картки, рецензії на твори письменників, що були опубліковані в пресі, документи, які свідчать про літературну і громадську діяльність літераторів і мистецтвознавців Полтавщини. Особливо цінним для дослідників є, приміром, листування Ротача із письменниками, видавцями, критиками, краєзнавцями як з України, так і з представниками української діаспори: А. М. Аббасовим, С. І. Білоконем, Б. С. Ванцаком, І. Вирганом, Ф. П. Габелком (Австралія), Ф. Гаріним, О. Т. Гончаром, А. Греккі (Німеччина), І. І. Гуріним, Г. Д. Гусейновим, Я. Р. Дашкевичем, О. І. Деєм, П. В. Журом, І. М. Забіякою, Г. Д. Зленком, О. Д. Іваненко, Г. Корінь (Австралія), Д. М. Косариком, Л. Лещиною (Канада), С. А. Онішком (Австралія), В. М. Осокіним, Л. Первомайським, М. Петренком, Ф. П. Погребенником, Л. Д. Рисем (Англія), Л. О. Розсохою, А. Середницьким (Польща), Я. Славутичем (Канада), В. Старицьким (Німеччина), З. Тарахан-Березою, А. Д. Шевченком, Я. І. Шутьком та ін.

Опрацьовуючи творчий доробок Петра Ротача, нерідко запитував себе: “Звідки у цього, звичайного сільського хлопця, така наукова хватка, такі ґрунтовні знання? Невже Полтавський педагогічний інститут зміг ще у 1940–1950-х рр. надати юнакові такий потужний науковий посил?”. Відповідь для себе знаходжу таку: вірогідно, освіта у цьому випадку не була визначальним чинником, просто Ротачем були пройдені такі життєві університети (особливо у 1940-і), які дали йому набагато більше, ніж полтавський ВНЗ сталінського періоду. А ще – генетичний код, родинне виховання, спілкування із представниками старшої, до-революційної, наукової школи, з тими ж Гр. Костюком, Миколою Щепотьєвим (сином Володимира Олександровича Щепотьєва), Миколою Гавриленком, Григорієм Майфетом та ін. До речі, з ким він тільки не листувався, у списку його кореспондентів нараховуються сотні, якщо

не тисячі персоналій.

Ще такий важливий момент. За вже усталеними поглядами, енциклопедичні дослідження завжди були прерогативою потужних наукових центрів, академічних інститутів, до проєктів яких залучалися сотні авторів, відповідне фінансування. А тут одна людина, десятиліттями обмежуючи себе у всьому, витрачаючи фактично усі свої мізерні статки на листування, збір документів, копіювання (і це без комп'ютера, сучасної цифрової техніки і, навіть, тривалий час без звичайного фотоапарата), провадила багаторічні енциклопедичні дослідження.

Петро Петрович Ротач, безумовно, належить до когорти тих, хто складає нині інтелектуальне багатство українського народу. Він лауреат Премії фонду Тараса Шевченка, Всеукраїнської премії імені Павла Чубинського, обласної премії Панаса Мирного, дійсний член Наукового товариства імені Тараса Шевченка, автор 35 книжок, понад 2800 публікацій.

Про нього можна дуже багато писати (і так воно, зрештою, повинно бути). Але одна справа, коли життєвий та творчий шлях постаті досліджують науковці, інша – коли сама людина розповідає про себе, дає оцінку як сучасникам, так і подіям.

З нагоди 90-річного ювілею письменника і літературознавця П. П. Ротача представляємо читачам журналу “Архіви України” автобіографію славетного полтавця, яку передала на зберігання до Державного архіву Полтавської області удова письменника Алла Олександрівна Ротач (документ ще не зафондовано). Уважаємо, що ця публікація дасть змогу сучасникам краще зрозуміти як самого письменника, так і ту непросту епоху, в якій йому доводилося жити і творити. Документ публікується вперше.

Автобіографія

Я народився 24 січня 1925 року на хуторі Каленівщина, поблизу с. Слобідка-Новицька на Роменщині (тепер – Талалаївського р-ну Чернігівської обл.). Батьки мої з діда-прадіда хлібороби. Мати була неписьменна, а батько закінчив церковно-приходську школу і вдосконалював свої знання читанням книг. Знав напам'ять “Кобзар” Т. Шевченка, любив історичну літературу, написав історію свого життя і рідного села. Від свого батька, мого діда Федота Андрійовича, йому дісталось у спадок 5 десятин орної землі та 2 – луки і лісу. Дід Федот заснував наш хутір наприкінці XIX-го сторіччя, придбавши землю в нащадків поміщиків Новицьких. У діда було чотири сини, а землі мав 20 дес. (пізніше придбав ще 9 десятин). Дід помер до революції, а землю поділили брати між собою після революції, тоді ж і побудували свої господарства. Але жили в своїх хатах недовго. В період колективізації сільська влада їх розкуркулила. Одного дядька (Левка) вислали на Урал, він утік додому, був спійманий і потрапив до чернігівської в'язниці, де й помер (1933 р.). Інший

дядько, Йосип Федотович, теж не побажав іти в колгосп, покинув напризволяще свою хату і з родиною таємно виїхав на Донбас. В 1932 році розкуркулили і мого батька, хату відібрали, а нас, малолітніх, мене і братів, вивезли в Слобідку до спільної хати, звідки ми “розлізлися межі людьми, мов мишенята”. Батько став службовцем у Талалаївці і зумів на певний час повернути свою хату, в якій ми перебули й страхотливий 1933-й рік. Потім знову почалися переслідування, тиск, непомірні податки і батьки назавжди покинули хутір. Деякий час ми жили на станції Талалаївка, потім у с. Сильченковому. Навчався я спершу в Слобідській початковій, потім – у Сильченківській середній школах. В 1940 році в районній, а в 1941-му в обласній (сумській) газетах з’явилися мої перші друковані вірші та дописи. Влітку аж до початку осені 1941 року я працював у Талалаївській районній газеті, писав кореспонденції, замітки, вірші. Після встановлення окупаційного режиму був змушений працювати на різних роботах в сільській общині.

Весною 1942 року німці вивезли на роботи до Райху. Я потрапив на текстильну фабрику в саксонському місті Плауені. Перший рік ми жили в умовах концтабору під охороною поліцаїв і собак. На паперовій одежі мали знак “SU”, який пізніше замінили на “OST”. Я мав номер 818. В 1943 році зробив спробу втечі до Чехії, але був спійманий і відбув за це карцер у таборі та допит у гестапо. Загалом я провів у неволі як “остарбайтер” три роки (1942–1945 рр.).

Перебування в Німеччині стало для мене водночас й періодом формування самосвідомості та можливістю осмислити трагічну долю українців в умовах більшовицького та фашистського режимів. Цьому сприяла патріотична література, яку отримував з празької книгарні Юрія Тищенка, а також особисте знайомство з діячами українського національно-визвольного руху (Спиридон Довгаль) першої хвилі еміграції та поетами і письменниками, з яких дехто вже відбував сталінські табори і зумів вирватись на Захід (Г. Костюк, І. Майстренко, О. Веретенченко та ін.). Доля звела мене з цими людьми в 1943–1945 рр. в Плауені, де в той час містилися редакції українських видань “Дозвілля” та “Земля”.

Наприкінці 1942 року налагодив зв’язок з празьким Місячником культури “Пробоем” і в 1943 р. почав друкувати там вірші і прозові твори. До 10-річчя Голодомору в Україні журнал опублікував моє оповідання “Сумне дитинство” (під псевдонімом П. Самотній). Інші прозові твори були присвячені темі розкуркулення. В журналі “Пробоем” друкувалися в той час видатні письменники української еміграції Є. Маланюк, Наталена Королева, М. Орест, Ю. Клен (Бургард Т.) та ін.; їхні твори надихали на власну творчість, окриливали дух. На жаль, після повернення на Батьківщину мусив усе це заховати глибоко в собі, аби уберегтись самому і не завдати шкоди родині та батькам.

В роки неволі особливо сильне враження залишило спілкування з пізніше відомим літературознавцем Григорієм Костюком, який у Плауені редагував газету “Земля” і подав до друку кілька моїх поезій “Серпень”, “Вірю” та ін. Я бував у Григорія Олександровича разом із поетом О. Веретенченком, брав участь у розмовах і слухав, як поет читав одну з кращих своїх поем “Чорна долина” про розправу Сірка з Яничарами. Назавжди залишився в пам’яті й образ чудового лірика Василя Онуфрієнка, який працював у розваговому дво-тижневику “Дозвілля” (в 1992 р. він помер в Австралії). На межі 80-90-х років

ми відновили зв'язок і обмінялися листами та віршами, згадали нашу тривожну юність в роки війни.

Ранньої весни 1945 року, я опинився в Австрії. Ця дивовижна країна в той час була переповнена військовими з дивізії “Галичина” та втікачами з України, серед яких було немало національно свідомої інтелігенції – вчених, літераторів, акторів. В той час в Австрії формувалась Українська національна армія. У Австрії мені пощастило зустрітися з колишнім дніпропетровським лоцманом і письменником Олексою Девладом (псевдо – О. Запорожець). Деякий час ми жили разом. Потрапивши до Аргентини, Девлад видав кілька книг, в одній із них, “Гарбузовій містерії”, висміяв недолугість колгоспного ладу. Під час спільних блукань ми багато говорили про нещасливу долю України, про голод і репресії 30-х років, і ті розмови теж не пропали марно.

Мої блукання по Австрії скінчилися англійським репатріаційним табором у м. Шпітталі, що на кордоні з Італією. Звідти наприкінці травня 1945 року групу українців, які хотіли повернутися на Батьківщину, англійці перевезли в розміщення радянської військової частини у м. Грац. У мене в кишені, мов перепустка, знаходилася підібрана в Тиролях авіалістівка. В ній за підписом Молотова гарантувались поверненням безпека й праця. Навіть тим, хто не-свідомо або під ворожим примусом вчинив злочин проти “родіни”, обіцялося прощення. Тоді я ще вірив у правдивість радянської агітації. Цю листівку відібрав у мене через рік під час затримання і допиту в Талалаївці емгебіст з погрозою, щоб я ніколи більше не згадував про неї.

У Граці мене зарахували до запасного полку і з ним я пройшов пішки аж в Румунію, і там, у м. Тиргу-жіу, я отримав солдатську книжку й писарював до пізньої осені 1946 р., коли через близькозорість був демобілізований.

У заляканому емгебістами селі (було ж під німцями!), куди я повернувся, одразу ж довелося відчувати вороже, брутально-погрозливе ставлення до мене. Догідливий владі офіцер сказав при зустрічі: “Ну, чим ти там займався в Німеччині?... Знаємо, будеш відповідати за свою писанину”. З того часу мною заволоділо передчуття чогось недоброго. Вирішив, діждавшись літа, їхати куди-небудь на навчання. Тим часом, удень працював у колгоспі, а вечорами готувався до вступних іспитів. І хоч я офіційно не подавав заяви про вступ до колгоспу, але влітку 1947-го отримав попередження від правління колгоспу ім. 6-го з'їзду Рад про порушення судової справи за невиконання мінімуму трудовнів.

У серпні 1947 р. я все-таки вирвався з дому і склав вступні іспити до Рівненського учительського інституту. Відпрацювавши два тижні на заготівлі торфу в Сарнах, поспішив додому, щоб взяти необхідні речі і не запізнитись на навчання. Радість, що буду навчатись, сповнювала мою душу. Але в Талалаївці мене затримали і привезли до районного відділу МДБ. Це сталося при заході сонця. В глухому кабінеті при закритих ставнях старший лейтенант задавав мені питання, куди і з якою метою я їздив. Я відповідав по правді й не одразу збагнув, що від мене вимагається. Виходило так, ніби я їздив до бандерівців, а не вступати в інститут. Я показав довідку про зарахування мене студентом I курсу, він забрав її і не повернув. Не вірив емгебіст і тоді, коли я почав розповідати про перебування в Німеччині і про те, як служив у совітській армії. Він нервував, підвищував голос, хапався за револьвер, який лежав біля нього на червоній скатертині, погрожував і вимагав якусь іншу “правду”,

якої я не знав. Відчувалось, що про мене вже зібрано якісь брехливі відомості. Лише почну щось говорити, а ст. лейтенант обриває, не вірить, лунає російська брутальна лайка і погрози. Емгебіст явно тішився своєю силою. “К стенке, бандеровец!” – гарчить він, і я повертаюсь до нього спиною, чую, як він бере до рук револьвер і встає з-за столу. Все тіло моє тіпається, тремтить, мов у лихоманці. Мимоволі згадую, що так було і в гестапо після невдалої втечі. Так буде ще не раз і пізніше, але тоді я цього не знав, не міг знати.

Настрахавши, емгебіст сідає на своє місце і наказує продовжувати розповідь: про табір у Німеччині, роботу на фабриці, про втечу, вивезення на окопи до Австрії... він кидає репліки про “зраду” українців і якусь “співпрацю” з фашистами, за що маємо понести кару. Я починаю розуміти, що тут має обірватися моя мрія про навчання в інституті. Але чому він не задав питання про мої публікації за кордоном? Отже не знав про це? Чи, може, очікував, коли розповім сам? Але це означало б, що я сам себе саджаю до в’язниці. Тому мовчу й ще глибше ховаю в собі цю таємницю.

Пізно вночі допит закінчується. Емгебіст робить висновок: я “не радянська людина”, вчитися мені не світить, буду волам хвосту крутити у колгоспі. Мене замикають в маленькій кімнатці, де не було навіть стільця. Прямо на голій підлозі перебув я зі своїми тяжкими думками решту ночі. Чи до сну було? Ніяк не міг збагнути, як у Талалаївці довідались, що саме того вечора буду повертатися додому? Випадковість це, чи хтось пильнував на станції? І пильнував не один день. Вони мене не бачили раніше, отже хтось показав?.. вранці мене відпустили додому, але допити продовжувались і в наступні дні. Я ще щось доказував, надіявся, що змилюються і відпустять навчатись, але даремно. Минув якийсь час, і я послав у Рівне заяву про переведення на заочне навчання.

Так я опинився в колгоспному ярмі: орав, сів, косив (тоді ще косили косами, а орали плугами), возив волами солому, зерно від молотарки, цукрові буряки, кукурудзу, майже нічого не отримуючи за працю. Тим часом визрівала думка про втечу з села. Її я здійснив ранньої весни 1948 р., в кишені була підроблена довідка про мою особу (паспортів селянам не видавали). У радгоспі “Пахта Арал” в Південному Казахстані, де я опинився, довелося жити серед представників виселених під час війни сталінським режимом народів: карчаєвців, українців (то були сім’ї бандерівців), німців з Дону, фіннів, татар, чеченців. Усі вони ненавиділи систему, яка позбавила їх волі і людських прав. В Кзилкумі з місцевими казахами виробляв бринзу, вирощував багарну пшеницю, а з корейцями – рис, працював обліковцем. Восени 1948 р. спробував вступити в Ташкентський юридичний інститут, склав іспити, але не пішов на мандатну комісію: був певний, що викриють. Через тропічну малярію, якою там захворів, змушений був повернутись в Україну: лікарі сказали, що тільки так можна позбутись цієї тяжкої хвороби. Дома певний час жив інкогніто, а потім виїхав на навчання до Полтавського учительського інституту. Двохрічного строку навчання, та ще й на факультеті російської мови і літератури, гадав я, буде достатньо для того, щоб здобути фах і не бути викритим. Про перебування в Німеччині, зрозуміло, писати в анкеті не можна було, про це ніхто не мусив знати. Та коли було складено останній іспит і на руках ось-ось мав бути диплом з відзнакою, до мене на вулиці підійшов парторг інституту Андрій Потапович Каришин і сказав, що до відділу кадрів надійшли компро-

метуючі мене матеріали, які вимагається перевірити, але інститут ніяких заходів не вживатиме: “Отримуйте диплом і їдьте працювати!”. З вдячністю до цієї доброї людини я поїхав на Поділля, в Дунаєвецький район, с. Іванківці, де пробув рік і в зв’язку з одруженням влітку 1952 р. повернувся до Полтави. Під час роботи на Поділлі в газеті “Радянське Поділля” з’являлися час від часу мої вірші під псевдонімом П. Тач (Петро Тач).

У Полтаві спершу не було роботи, потім запросили кореспондентом радіо, нарешті почав працювати методистом культурно-освітньої роботи обласного управління культури. 6 березня 1953 р. у нас народився син. То були дні, коли ховали тирана Сталіна, тоді з’являлась надія на покращення життя Але...

Забувши про обережність, знову друкувався в обласній і республіканській пресі. В 1954 році Спілка письменників України слухала звіт полтавських літераторів: у Полтаві готувалися тоді до відкриття обласної письменницької організації. Мене включили до групи як перспективного молодого літератора. Виступи полтавців були успішні, особливо в Київському університеті, де мною зацікавився літературознавець Дмитро Косарик. Але на прийомі у керівника Спілки Семена Скляренка мені зауважили, що писати слід не тільки аполітичну лірику. Натяк цей я добре зрозумів. Почав готувати збірку віршів. Моїми рецензентами стали відомі поети Ярослав Шпорта, Валентина Ткаченко, Микола Гірник. До речі, коли через рік мене “викрили” і КДБ встановив постійний нагляд, рукопис збірки з зауваженнями М. Гірника хтось викрав з мого робочого місця в шкільній бібліотеці. Я не сумнівався, що то справа рук когось із “органів”. В березні 1955 р. несподівано мене звільнили з роботи в Управлінні культури.

Обком розпорядився не лише не давати мені роботу, а й виселити з Полтави разом з родиною. Якись люди збирали про мене відомості у Полтаві і в рідному селі, де жили батьки. Знову впливло слово “розкуркулені”... З допомогою добрих людей я влаштувався помічником бібліотекаря 6-ї середньої школи, а потім і вчителем-консультантом Харківської заочної середньої школи, яка мала в Полтаві філіал. Тут я працював до 1 грудня 1969 року під керівництвом доброго, незабутнього Костя Іовича Шпіки.

Влітку 1961 року мене викликали до Полтавського обласного управління КДБ. Раніше кадебісти приходили на розмову додому (пам’ятаю прізвище одного із них – Полешко) або користувалися відомостями сексотів. Цього разу допит тривав кілька годин і за участі великої кількості співробітників КДБ. Моїй особі була виявлена незвичайна увага, з чого б це? Зустріч ця явно була спланована. Мені було велено якнайдетальніше розповісти про перебування в Німеччині і про тих людей, з якими я знався. В КДБ вже знали, хто з моїх колишніх знайомих і друзів мешкає на Заході, чим хто займається і як хто настроєний щодо СРСР. Цікавилися питанням, чи підтримую з ними зв’язок, хоча це здавалось наївним питанням. В той час я листувався лише з Д. Бурлюком, і про це їм теж було відомо, бо листування перевірялося. Д. Бурлюк хотів було приїхати в Полтаву і зустрітись зі мною, але цей намір явно лякав владу і його далі Чехії не пустили. Хіба ж можна було дозволити зустрітись американцю з людиною, яка не має власного кутка та ще й переслідується як антирадянщик?

Під час згаданої зустрічі в КДБ цікавилися моєю співпрацею з журналом “Пробоем”. Публікації в ньому були їм відомі, але в своїй розповіді я уникав

називати псевдонім, під яким друкувалися мої твори й зокрема про голод та розкуркулення. Нарешті, ставлять мені пряме питання: хто такий Самотній? Я зрозумів, що вони знають і це. Тоді мені сказали, що опубліковані в “Проблем” твори шкідливі для радянської держави, ворожі для справи соціалізму. Ці слова здалися мені надто голосними. Я відповів їм, що писав правду про те, що бачив, що було насправді. Мені сказали, що за такі речі карають по закону. Тобто у нас не всяку правду можна писати.

Ця зустріч була влаштована для того, щоб доказати мені: я вчинив злочин проти радянської держави і мав би понести за нього кару. Але за те, що цього не сталося, треба платити. Прямо про це не сказали, але натяк був прозорий.

Першою “платою” мав би стати лист за кордон до моїх колишніх плауенських знайомих із закликом повернутись додому, в Україну, яка радо зустріне “блудних синів”. І не буде їх переслідувати, дасть роботу. В КДБ для цього склали спеціальні питання, на які я мусив письмово відповісти. Потім це мало бути ними відредаговано і послано за відомими їм адресами. Те, що я написав, їх явно не задовільнило. У моїх відповідях були загальні фрази про любов до рідної землі, але не було солоденької брехні про соціалістичний рай. В СРСР, тим більше не було заклику повертатись. В КДБ, мабуть, зрозуміли, що іншого я не напишу, і їхній задум зів’яв. У мене залишилися їхні питання...

1962 року дружина, яка працювала науковцем в музеї І. П. Котляревського, отримала помешкання, нам поставили телефон, але на моє ім’я, і відтоді процес стеження за нами спростився через підслуховування. 1964 року видавництво “Молодь” запланувало і підготувало до виступу колективу збірку поетів Л. Коваленка, С. Реп’яха, П. Ротача та ін. за назвою мого вірша “Гілка цвіту”. Книжка не вийшла: помітили моє прізвище, і видавництво було змушене повернути рукопис з такою допискою: “Повертаємо з незалежних від нас причин”. Того ж року я випадково побачив у працівника “Комсомольця Полтавщини” Миколи Овчаренка список осіб, яким не дозволялося друкуватися в газеті. Серед них був і я. Цей список, безумовно формувався в обкомі і КДБ.

Ще наприкінці 50-х років я розпочав укладати бібліографічний словник “Літературна Полтавщина”. Ця праця з 1965 року почала друкуватися в журналі “Архіви України”. В словнику були імена репресованих, навіть емігрантів. Я вважав, що словники мусять мати наукову основу. Згодом мені нагадають зухвальство подавати до друку не реабілітованих діячів. І будуть карати.

З цього приводу трапився такий випадок. В січні 1968 р. минало сто років з дня народження письменника і художника Грицька Коваленка. З цієї нагоди в “Комсомольці Полтавщини” з’явилась моя стаття. Зчинився переполох. З чого б то? виявилось: письменник не реабілітований. Та ще й націоналіст. А це був непростий гріх для автора статті. Казали: “націоналіст пропагує націоналіста”. За моїм поданням до Полтавської прокуратури Г. О. Коваленко був реабілітований. Минуло відтоді багато років, перш ніж, стало відомо, що Г. Коваленка в 1937 році розстріляли, хоч рідні його думали, що помер від хвороби.

В грудні 1969 р. при Полтавському інженерно-будівельному інституті (тепер – Полтавський національний технічний університет імені Ю. Кондратюка) утворилося підготовче відділення, і мене запросили зайняти місце старшого викладача російської мови і літератури (українську вивчати зголо-

силось мало вступників). Через півтора місяця моєї праці в інституті, 16 січня 1970 р. обласна газета “Зоря Полтавщини” опублікувала ганебну статтю “Чортополох”, спрямовану проти мене. В ній автор (М. Пліш) за матеріалами КДБ звинувачував мене в утаюванні правди про соціальний стан батьків і своє минуле, пов’язане з перебуванням у Німеччині під час війни. Говорилося про моє ідейне однодумство з Пантелеймоном Кулішем, а ще негативний вплив на молодих літераторів, антирадянське спрямування словника “Літературна Полтавщина” тощо. Стаття відсахнула від мене багатьох людей, зокрема, полтавських літераторів. Вони не стали навіть вітатись (за винятком Ф. Гаріна), було ясно, що в літературу шлях мені перепинено остаточно.

Відтоді я відчував постійний нагляд КДБ, здійснюваний полковником О. С. Кисельовим, який щомісяця викликав на розмову, схиляючи при цьому до співпраці з “органами”. Це був розрахунок на повний моральний злам. Обіцяли взамін цього зняти заборону друкуватись. Я відповів: “Нехай краще інші стежать за мною, ніж я за кимсь”. При кожній новій зустрічі полковник питав: “Ну, что – не передумали?”. Так тривало роками. Я звик до викликів і постійного стеження. Стежили і в аудиторії (одного разу студент кинув мені: “Ви не та людина, за яку себе видаєте”), і на кафедрі іноземних мов, до якої був приписаний, і на вулиці, коли повертався з роботи. Під час однієї зустрічі я запитав свого “опікуна”, чи довго це буде тривати, і він простодушно відповів мені: “До смерті, П. П., до смерті!”. Гірко було чути ці слова, і так би воно й було, якби досі існував СРСР.

Був іще такий випадок. Викликали по телефону в готель “Київ” (там у них на першому поверсі була спеціальна кімната). Сидять два кадебісти, на столі великоформатна газета. Показують в куточку шпальти мій вірш “До України” (“Я проніс твій образ через гони...”), пояснюють: це закордонна “Свобода”. Й одразу питання: “Как он туда попал?”. Я здогадався, що це передрук із варшавського “Нашого слова” (вірш опублікували до мого 50-річчя). Повчають: “Вот видите, как наши враги используют вас. А почему? Потому что ваши взгляды можно трактовать по-разному. Какую Украину вы имеете в виду, говоря о любви к ней? Вам чужда социалистическая Украина?”. “Україна для мене одна, – відповідаю і додаю: – А Єсенін, яку Росію мав на оці, оспівуючи свою батьківщину, її красу? Любов до Батьківщини не є і не може бути злочином...”

Такі діалоги виникали не раз. Якось я запитав Кисельова: “Як ви пов’язуєте з націоналізмом те, що я викладаю російську мову і літературу?”. Відповідь мене здивувала: “А теперь все украинские националисты разговаривают по-русски”. Після опублікування статті “Чортополох” була вирішена доля словника “Літературна Полтавщина”, який друкувався в журналі “Архіви України”. Редактор, історик Іван Бутич, був звільнений з роботи. Мені було від цього прикро, але благородний Іван Лукич не таїв гніву на мене, навпаки співчував. В 1960-х роках, не маючи можливості вільно друкуватись в Україні, я встановив зв’язок з Польщею, де виходили Українські видання “Наше слово”, “Наша культура” та “Український календар”, що мав форму альманаху. Завдяки протекції відомого польського українця Антоні Середницького, що мав причетність до підготовки цих видань, я за 25 років співпраці опублікував там понад сто літературно-критичних статей, розвідок, рецензій, літературно-критичних оглядів, друкувалися зрідка й вірші під псевдонімом П. Петрович,

придуманим А. Середницьким. Мої стосунки з ним продовжуються й тепер.

Минали десятиліття, а моральний тиск, потаємне стеження за кожним кроком, перлюстрування листів і матеріалів, які надходили до мене в зв'язку з роботою над "Літературною Полтавщиною" (друкування його в "Архівах України" обірвалося в 1971 р. на завершальній подачі, яку не пустили в друк), виклики на "беседи", підслуховування телефонних розмов – усе це продовжувалося ще й у 1980-х роках, навіть і в період так званої перебудови.

Лише 1987 р. перша моя вільна публікація про долю репресованого критика і вченого Г. Майфета та його роботу над творчістю С. Цвайга з'явилась в київському "Всесвіті". А в 1989 р. в журналі "Київ" було опубліковано цілу збірку віршів. 1992 року перша прозова збірка літ.-краєзнавчих статей "Там буде і серце ваше..." була підготовлена А. Макаровим до друку у вид-ві "Український письменник", але через інфляцію і матеріальну скруту не вийшла (була у видавничому плані 1992 р.).

З неофіційних джерел я мав відомості, що моє досє в КДБ складають два грубих томи. Там, як я гадав, були матеріали, починаючи з 1947 року, з Талалаївки. Та коли на початку 90-х років я звернувся до КДБ з проханням повернути мені відібране в Талалаївці фото з німецького табору, на якому видно було наші невірні знаки "SU", а також листівку, підібрану в Австрії, весною 1945 р. із закликом повертатись на Батьківщину і гарантією не переслідування, то мене в Укралінні СБ запевняли, що ніякої справи щодо мене у них немає. Більше того, на моє прохання підтвердити перебування в остарбайтерському таборі в 1942–45 рр. була відповідь, що таких відомостей у них так само нема. Тоді я звернувся безпосередньо до керівництва СБ Полтавської області і запитав: на який же тоді підставі автор "Чортополоху" М. Пліш в 1970 р. писав, що я був вивезений до Німеччини і там не лише працював на фабриці, а й – дослівно – "перебігав з одного націоналістичного табору до іншого". Адже тоді ці відомості автору провокативної статті надали КДБ? Заперечувати не стали, довідку я одержав. На основі чого? Поза сумнівом, матеріали, зібрані про мене за комуністичного режиму, не могли бути знищені, вони існують. Але чому це приховується тепер? Чи не тому, щоб не висвітлити імена тих, хто за мною стежив і доносив "органам"? Про це можна лише догадуватись.

Починаючи з 1988–1989 рр., я брав участь у заходах, які проводили РУХ, товариства "Рідна мова", "Просвіта", демократична інтелігенція міста.

1992 року прийнятий до Спілки письменників України.

В 1989–2004 рр. видав книги: "Світло рідної хати" (Талалаївка, 1989), "Апостол правди і науки" (про М. Драгоманова; Гадяч, 1991), "По духу брат Тараса" (про М. Лисенка; Полтава, 1992), "Біля гнізда соловейка" (Полтава, 1993), "Колоски з літературної ниви", ч.1 (Полтава, 1993), "Іван Котляревський у листуванні" (Опішне, 1994), "Грудочка любимої землі: Василь Симоненко і Полтавщина" (Опішне, 1995), "Мить і вічність". Поезії (Полтава–Мельбурн, 1996), "Що збулось, що не збулося... Пізня лірика" (Полтава, 1998), "Розвіяні по чужині: Полтавці на еміграції". Короткий біобібліографічний довідник (Полтава, 1998), зб. віршів "Крізь роки болю і надії" (Полтава, 1999), "Колоски з літературної ниви. Короткий літературний календар Полтавщини" (Полтава, 1999), "Від Удаю до Орелі Т. Г. Шевченко і Полтавщина" (Полтава, 2000), "Дух минувшини. Поезії" (Полтава, 1999), "Під кроною Шевченкового

дуба. Ювілейні виступи біля пам'ятника та дуба Т.Г. Шевченка в Полтаві. 1989–2001” (Полтава, 2002), “І слово, і доля, і пам'ять... Статті. Дослідження. Спогади” (Полтава, 2000), “Я зробив, що міг...”. Листи проф. П. Митропана. 1965–1988 (Полтава, 2000), “Струн поетичних дивні звуки”. Переклади (Полтава, 2001), “Талалаївські етюди” (Листочки із дерева духу). Літературно-краєзнавчі записи (Полтава–Чернігів, 2001), “Опанасова кобза”. Проза (Полтава, 2000), “Від Яготина до Полтави. Тарас Шевченко і Полтавщина”. Кн. 2 (Полтава, 2002), “Поет із роду Боровиків”. Матеріали до біографії поета і байкаря Л. І. Боровиковського (Полтава, 2003), “Поклик через століття”. Іван Котляревський і Полтава. Збірник статей і досліджень (Полтава, 2003), “Священні місця Полтавщини”. Дві літературні поїздки (Полтава, 2003), “Гавриленко Микола Іванович”. Матеріали до біографії вченого-орнітолога, краєзнавця і педагога (Полтава, 2004).

Упорядкував та написав передмови (післямови) до книг:

Коваленко Г. “Оповідання з Історії України” (Полтава, 1992), Фесенко Н. “Чужинка” (Полтава, 1993), “Полтавська Петлюріана”, Ч. 1 (Полтава, 1993), Степаненко М. “Вибранні праці” (Полтава, 1995), Ізарський О. “Полтава” (Полтава, 1999), Кононенко М. “Спогади” (Полтава, 1998), Ізарський О. “Столиця над Ізаром” (Полтава, 2002), Фесенко Н. “У хвилях життя. Проза, поезія, п'єси” (Полтава, 1997), Коргун М. “Моя техніка різьби і точіння” (Полтава, 1999), Фесенко Н. “За Сонцем правди. Оповідання. Новели. Вірші” (вид. 2-е, доповнене /Полтава, 2000).

У 90-х роках м. ст. брав участь у різних громадсько-культурних заходах, виступав з доповідями на науково-практичних конференціях, форумі інтелігенції Полтави тощо. В 1997 р. брав участь у Другому Всесвітньому форумі українців у Києві. В 1994–98 рр. – член редколегії часопису української інтелігенції “Український Засів” (Харків), в 1993 р. – член ради журн. “Краєзнавство”, з 2003 р. – член редколегії літ.-краєзн. альманаху “Плуг” (Звенигородка, Черкаської обл.).

Лауреат обласної літературно-мистецької Премії ім. Панаса Мирного за книгу “Від Удаю до Орелі” та за багаторічну плідну наукову і творчу працю в царині української культури національного відродження (2000) і премії імені П. П. Чубинського у галузі фольклору та етнографії Українського тов-ва охорони пам'яток історії та культури, за багаторічну невтомну діяльність у справі збереження історико-культурної спадщини України (2001). Почесний член Всеукраїнського товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка (1998). В 1995 р. Полтавський фонд імені Симона Петлюри нагородив грамотою за “жертвовну діяльність на ниві української культури”. З 1993 р. – Почесний член Всеукраїнської Спілки краєзнавців.

В перше 10-річчя Незалежності України друкувався в газетах “Полтавська думка”, “Зоря Полтавщини”, “Вечірня Полтава”, “Слово Просвіти”, журналах “Криниця” (Полтава), “Слово і час” (Київ), “Київська старовина”, “Кур'єр Кривбасу”, “Народна творчість та етнографія”, “Холодний Яр” (Черкаси) та ін.

Понад 70 років тоталітарний режим був нестерпний для української патріотичної інтелігенції, яка прагнула вільної думки і вільної творчості. Багато десятиліть відчував і я тиск цієї системи. Страх бути нізачо заарештованим і ув'язненим, постійне моральне приниження, поширення брехливих чуток і

переживання, пов'язані з забороною друкуватись і видавати книжки, систематичні виклики до КДБ на “беседи” – все це складало нерадівну канву мого життя за майже півстоліття. Незважаючи на ці гіркі обставини, я не кидав пера і, як міг, працював на літературній ниві. У 90-х рр. брав посильну участь у виборюванні Незалежної України та відродженні національної культури. Попри всі колишні і теперішні негаразди, суперечливості, загрози і тривоги, я щасливий відчувати, що постає нове громадянське суспільство, утверджується правова демократична Україна. Вірю, що повороту до тоталітарного режиму, до тих насиль над людською гідністю, які довелося пережити нашому поколінню, ніколи не буде. Очевидно, ще не скоро, але настане час, коли Україна стане справді українською, справді незалежною, Європейською державою!

Петро Ротач

Полтава черв. 1997, січ. 2005 р.

Освещен жизненный путь и творческое наследие П. П. Ротача, показаны связи литературоведа с Государственным архивом Полтавской области. Впервые публикуется автобиография известного исследователя.

Ключевые слова: Полтавщина; литературоведение; государственный архив; оstarбайтер; “Архивы Украины”; репрессии; Петр Петрович Ротач.

The article deals with life and creative heritage of P. P. Rotach, shows literary connections with the State Archives of Poltava Region. The autobiography of the famous researcher is published for the first time.

Keywords: Poltava Region; the literature study; the State Archives; the ostarbeiter; “Archives of Ukraine”; the repressions; Petro Petrovych Rotach.